

Institute for Balkan Studies

ANCIENT MACEDONIA

SIXTH INTERNATIONAL SYMPOSIUM

VOLUME 2

OFFPRINT

ΑΡΧΑΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

ΕΚΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΜΠΟΣΙΟ

ΤΟΜΟΣ 2

ΑΝΑΤΥΠΟ

ΦΙΛΩΝΙΔΗΣ ΖΩΪΤΟΥ ΚΡΗΣ ΧΕΡΣΟΝΑΣΙΟΣ ΗΜΕΡΟΔΡΟΜΟΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ: ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΜΑΡΤΥΡΙΩΝ

Γ. Τζιφόπουλος

Οι αρχαίες μαρτυρίες για τον Φιλωνίδα, γιο του Ζωΐτου από την Χερσόνησο της Κρήτης, τον βηματιστή της Ασίας και ημεροδρόμο του Αλεξάνδρου, προέρχονται και από επιγραφικά κείμενα και από λογοτεχνικά έργα. Από το «σώμα των βηματιστών» που φαίνεται ότι σχημάτισε για πρώτη φορά ο Μ. Αλέξανδρος για στρατιωτικούς σκοπούς ο Φιλωνίδης είναι ο μόνος που φέρει και τους δύο τίτλους του *ήμεροδρόμου* και *βηματιστού*. Η ερμηνεία των όρων αυτών έχει οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι ο Φιλωνίδης υπήρξε ένα είδος αθλητή¹: όχι μόνον η δραστηριότητά του ως βηματιστή και ημεροδρόμου παραπέμπει σε ανάλογα αγωνίσματα των σύγχρονων όμως ολυμπιάδων, όπως ο μαραθώνιος δρόμος και οι αγώνες βάδην, αλλά επίσης και το ανάθημά του στην Άλι της Ολυμπίας, όπου οι ανασκαφές έφεραν στο φως δύο ανεπίγραφες βάσεις, σχετίστηκαν με ανάλογα αναθήματα ολυμπιονικών.

Μία προσεκτικότερη όμως μελέτη των επιγραφικών και λογοτεχνικών πηγών για τον Φιλωνίδα, και κυρίως η Κρητική του καταγωγή που παραπέμπει στους Κρήτες *δρομείς* δεν συνηγορούν στην άποψη ότι ο Φιλωνίδης εθεωρείτο ένα είδος αθλητή. Οι βηματιστές και οι ημεροδρόμοι ως άτομα

1. Αρκετοί ερευνητές θεωρούν τον Φιλωνίδα ως ένα είδος αθλητή κατά το σύγχρονο πρότυπο των δρομέων μεγάλων αποστάσεων, προφανώς επηρεασμένοι από την συζήτηση στον Πλίνιο: H. Bengtson, «Aus der Lebensgeschichte eines griechischen Distanzläufer», *SO* 32 (1956) 35-9. B. Bilinski, «L'hémérodrome Philonidès, son record et la nouvelle inscription d'Aigion», *Eos* 5 (1959-60) 69-80. J. Bingen, «Inscriptions d'Achaïe: 19. Décret pour le Crétois Philonidas», *BCH* 78 (1954) 407-9. V. J. Matthews, «The *Hemerodromoi*: Ultra Long-Distance Running in Antiquity», *CW* 68 (1974) 161-9. W. A. Krenkel, «Cursores maiores minoresque», *CW* 69 (1976) 373-4. D. Matz, *Greek and Roman Sport. A Dictionary of Athletes and Events from the Eighth Century B.C. to the Third Century A.D.*, Τζέφερσον και Λονδίνο 1991, 81-2 και 131, όπου ο κατάλογος αθλητών στα βιβλία 5 και 6 του Πausanias. Άλλοι μελετητές τονίζουν την στρατιωτική διάσταση των ημεροδρόμων, όπως αυτή προκύπτει από τις αρχαίες πηγές: J. Jüthner, *RE* 8 (1912) 232-3 s.v.: H. Berve, *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage*, τόμ. 1: *Darstellung*, τόμ. 2: *Prosopographie*, Μόναχο 1926, τόμ. 1, 43-4, 51-2, τόμ. 2, 392 αρ. 800. H. van Effenterre, *La Crète et le monde grec de Platon à Polybe*, Παρίσι 1948, 293. M. Launey, *Recherches sur les armées hellénistiques*, τόμ. 1-2, Παρίσι 1949-50, τόμ. 1, 248. Ο Σ. Β. Σπιριδάκης, «Cretan Soldiers Overseas: a Prosopography», *Κρητολογία* 12 (1981) 49-83, αναδημ. στο: *Cretica. Studies on Ancient Crete*, New Rochelle, Ν. Υόρκη 1992, 55-82, θεωρεί τον Φιλωνίδα και αθλητή και μισθοφόρο στην υπηρεσία του Αλεξάνδρου (σ. 76 αρ. 104).

υψίστης σπουδαιότητας για τις επικοινωνίες, κυρίως κατά την διάρκεια στρατιωτικών επιχειρήσεων, υπήρξαν οι πρόδρομοι όχι των σημερινών δρομέων μεγάλων αποστάσεων, αλλά του σημερινού στρατιωτικού τμήματος των Διαβιβάσεων και της Γεωγραφικής Υπηρεσίας του Στρατού με ειδικότητα τον σχεδιασμό και κυρίως την χωρομέτρηση οδικών δικτύων. Η ερμηνεία αυτή υποστηρίζεται αναμφίβολα όχι μόνον από τις εκπληκτικά ταχύτατες στρατιωτικές κινητοποιήσεις και επεμβάσεις του Αλεξάνδρου, αλλά και από τις άριστες επιλογές του για την ίδρυση νέων πόλεων σε στρατηγικές θέσεις, που υποδηλώνουν άριστη γνώση της τοπογραφίας και καταπληκτική εφαρμογή της γνώσης αυτής στην πράξη².

Πρόθεσή μου στην παρούσα ανακοίνωση είναι να επανεξετάσω με συντομία τις αρχαίες μαρτυρίες για τον Φιλωνίδα και την σημασιολογική διαφοροποίηση των όρων *βηματιστής* και *ήμεροδρόμος*, και να προτείνω, λόγω και της καταγωγής του Φιλωνίδα, τον συσχετισμό μεταξύ *δρομέων* από την Κρήτη και *ήμεροδρόμων* οι οποίοι αξιοποιήθηκαν κατά τον καλύτερο δυνατόν τρόπο πρώτα από τους Πέρσες και μετά από τον Αλέξανδρο.

Οι σωζόμενες επιγραφικές μαρτυρίες για τον Φιλωνίδα είναι τρεις και χρονολογούνται, εφόσον πρόκειται για ένα πρόσωπο που σχετίζεται με τον Αλέξανδρο, στα τελευταία 30-35 χρόνια του 4ου αι. π.Χ. Στην νοτιοδυτική γωνία της Άλτεως στην αρχαία Ολυμπία βρέθηκαν δύο ενεπίγραφες βάσεις, από τις οποίες η μία σώζει σχεδόν πλήρες το κείμενο (InO 276), ενώ το κείμενο της άλλης βάσης συμπληρώνεται εύκολα, αφού πρόκειται για το ίδιο ανάθημα (InO 277), και έχει ως εξής³:

β[α]σιλέως Ἀλε[ξάνδρου]
 ἡμεροδρόμας καὶ
 βηματιστῆς τῆς Ἀσίας
 Φιλωνίδης Ζωίτου Κρής
 5 Χερσονάσιος ἀνέθηκε
 Διὶ Ὀλυμπίοι.

2. A. B. Bosworth, *Conquest and Empire. The Reign of Alexander the Great*, Καίμπριτζ 1988, 245-50.

3. Για τους τίτλους του Φιλωνίδα στο επιγραφικό κείμενο δεξ: J. N. Kallérís, *Les anciens Macédoniens, Étude linguistique et historique*, τόμ. 1-2, Αθήνα 1954, 1976, τόμ. 1, 181-2 αφ. 81 όπου σημειώνει: «il se peut donc qu'un ou plusieurs autres des "bematistes", qui n'étaient pas des Crétois..., aient également assumé la fonction d'"hémérodromas"» (σ. 182 σημ. 4), γεγονός που φυσικά αποτελεί υπόθεση, και τουλάχιστον όσον αφορά τις πηγές μάλλον πρέπει να δεχθούμε το αντίστροφο, ότι δηλαδή κάποιοι ημεροδρόμοι απέκτησαν, όταν οι συνθήκες το απαιτήσαν, την ειδίκευση του βηματιστή, του χωρομέτρη.

Πρόκειται για δύο αγάλματα του ίδιου του Φιλωνίδα προς τον Δία της Ολυμπίας, στις βάσεις των οποίων ο Φιλωνίδης επιγράφει το όνομά του, το πατρώνυμόν **α** και το εθνικό με αναφορά στην ιδιαίτερη πατρίδα του την Χερσόνησο της Κρήτης, και τους δύο τίτλους για τους οποίους ήταν γνωστός, δηλαδή βασιλέως Ἀλεξάνδρου ἡμεροδρόμας και βηματιστής τῆς Ἀσίας.

Μελετητές έχουν προτείνει ως αφορμή και εξήγηση αυτών των αναθημάτων στην Ἄλτι την μαρτυρία του Πλίνιου (*HN* 7.84 και 2.181), ο οποίος μνημονεύει ένα κατόρθωμα του Φιλωνίδα στην περιοχή, δηλαδή ότι έτρεξε την απόσταση από την Σικυώνα στην Ἡλιδα και πίσω στην Σικυώνα σε μία μέρα. Πιθανότατα, αυτό το κατόρθωμα αποτέλεσε και την αιτία για ένα τιμητικό ψήφισμα προς τιμήν του Φιλωνίδα που βρέθηκε στο Αίγιο, την τρίτη επιγραφική μαρτυρία, του οποίου όμως σώζονται μόνον οι τρεισήμισυ πρώτοι στίχοι⁴:

θεός, τύχα ἀγαθά,
Φιλωνίδαί Ζωίτου
Κρητί Χερσονα-
[σ]ίωι [- - - - -]
5 [- - - - -].

Δυστυχώς ο Πλίνιος δεν αναφέρει την αιτία του γεγονότος αυτού, αλλά θεωρεί το κατόρθωμα του Φιλωνίδα επίδειξη των αθλητικών του ικανοτήτων, γιατί το συνδέει με ανάλογα ρωμαϊκά κατορθώματα που πιθανότατα διεξάγονταν στον *Circus Maximus*.

Το άγαλμα του Φιλωνίδα μέσα στην Ἄλτι είδε και ο Πausanίας, και μάλιστα κοντά στην θέση όπου βρέθηκε από τους ανασκαφείς, όταν επισκέφθηκε την Ολυμπία στα μέσα του 2ου αι. μ.Χ., ο οποίος το αναφέρει ανάμεσα σε άλλα αναθήματα ολυμπιονικών. Η ανάθεση αγάλματος από τον Φιλωνίδα, και μάλιστα μέσα στον ιερό χώρο της Ἄλτεως, και η αναφορά του Pausanία σε αυτά έχει προκαλέσει ιδιαίτερη συζήτηση, γιατί, όπως είναι γνωστό, στα αρχαία ιερά επιτρέπονταν αναθήματα κυρίως επιφανών ιδιωτών, σε εξαιρετικές όμως περιπτώσεις και πάντως ύστερα από την σύμφωνη γνώμη των τοπικών αρχόντων, στην συγκεκριμένη περίπτωση της Ολυμπικής Βουλής. Η τοπογραφική όμως θέση των αγαλμάτων μέσα στην Ἄλτι και η

4. Για την επιγραφή δεξ: Bingen, *ό.π.*, σμ. 1, 407-9. Bengtson, *ό.π.*, σμ. 1, 35-9. L. Robert, «Philologie et géographie. II. Sur Plin l'ancien, livre II», *Anatolia* 4 (1959) 1-26, 24-6, Bilinski, *ό.π.*, σμ. 1, 69-80. Ο Bilinski ερμηνεύει τα μονογράμματα πάνω στο λίθο ως τους αριθμούς που δίνει ο Πλίνιος για την απόσταση από την Σικυώνα στην Ἡλιδα και για τον χρόνο που έκανε ο Φιλωνίδης, ερμηνεία για την οποία δεξ τα απορριπτικά σχόλια του L. Robert στο *Bull. Épigr.* 1961, 169, αρ. 333.

αναφορά του Πausανία σε αυτά δεν υποδηλώνουν ότι ο Φιλωνίδης υπήρξε ή εθεωρείτο ένα είδος αθλητή, γιατί στο τέλος του πέμπτου (5.25.1) και στην αρχή του έκτου βιβλίου του (6.1.1-2) ο Πausανίας δηλώνει ρητά ότι μέσα στην Άλιτι δεν υπήρχαν αγάλματα μόνον ολυμπιονικών, αλλά και ιδιωτών, και ότι από όλα αυτά τα αναθήματα ο ίδιος θα αναφέρει στην αφήγησή του αυτά που κατά την γνώμη του θεωρεί άξια λόγου. Συνεπώς η εμφάνιση του αναθήματος του Φιλωνίδη στο συγκεκριμένο σημείο της αφήγησης του Πausανία εξηγείται από την τοπογραφική θέση του αγάλματος μέσα στην Άλιτι, η οποία πιστοποιείται και από τα ανασκαφικά δεδομένα⁵, και την οποία θέση δεν φαίνεται να χρησιμοποιούσαν αποκλειστικά και μόνον για αναθήματα ολυμπιονικών.

Επιπλέον, ο ίδιος ο Πausανίας δεν θεωρεί ότι ο Φιλωνίδης υπήρξε ένα είδος αθλητή, αφού, αντλώντας στοιχεία από το ίδιο το κείμενο της επιγραφής, σημειώνει εκτός από το όνομα, το πατρώνυμο, το εθνικό και την ιδιαίτερη πατρίδα, και την ιδιότητα του Φιλωνίδη ως *ήμεροδρόμου του Ἀλεξάνδρου* (6.16.5 *καὶ Φιλωνίδης Ζώ<ι>του, γένος μὲν ἐκ Χερρονήσου τῆς Κρητῶν, Ἀλεξάνδρου δὲ ἡμεροδρόμος τοῦ Φιλίππου*). Η λακωνική αυτή αναφορά του Πausανία υποδηλώνει ότι η ανάθεση του αγάλματος του Φιλωνίδη έγινε εξαιτίας του ότι υπήρξε ημεροδρόμος του Αλεξάνδρου και όχι για κάποιον άλλο λόγο, γεγονός από μόνο του αρκετά σημαντικό για να επιτραπεί σε έναν επιφανή ιδιώτη, όπως ο Φιλωνίδης, να στήσει δύο αναθήματά του μέσα στον ιερό χώρο της Άλτεως. Πιθανόν ο Πausανίας αγνοούσε το κατορθώμα του Φιλωνίδη που αναφέρει ο Πλίνιος, ο ίδιος όμως ο Φιλωνίδης χωρίς αμφιβολία θα ανέφερε στο κείμενο της επιγραφής στην Ολυμπία κάτι σχετικό, ή θα επιχειρούσε να συνδέσει την επαγγελματική του ιδιότητα ως ημεροδρόμου με αυτήν του αθλητή. Η αποσιώπηση ενός τέτοιου κατορθώματος, αν αυτό βέβαια προηγήθηκε των Ολυμπικών του αναθημάτων, είναι ενδεικτική: ο Φιλωνίδης δηλώνει ξεκάθαρα υπό ποία ιδιότητα προσφέρει τις αφιερώσεις του στον Ολύμπιο Δία, προτάσσοντας μάλιστα τις επαγγελματικές του ιδιότητες αυτές στο κείμενο, και πρέπει να δεχτούμε, όπως και ο Πausανίας, ότι για αυτόν τον λόγο οι αφιερώσεις έγιναν αποδεκτές⁶. Αν πρέπει οπωσδήποτε να θεωρήσουμε τον Φιλωνίδη ένα είδος αθλητή, τότε πρέπει να προσδώσουμε στην έννοια αθλητής το μέγιστο δυνατό σημασιολογικό εύρος, αφού το αγωνι-

5. Η χρήση του χώρου των αρχαίων ιερών δεν έχει απασχολήσει συστηματικά την έρευνα, για την τοπογραφία όμως των αναθημάτων των ολυμπιονικών στην Άλιτι δεξ: H.-V. Herlmann, «Die Siegerstatuen von Olympia», *Nikephoros* 1 (1988) 119-83.

6. Μάλλον εκ παραδρομής ο Matz, *ό.π.*, σημ. 1, 131 συμπεριλαμβάνει τον Φιλωνίδη στον κατάλογο αθλητών που μνημονεύει ο Πausανίας στα βιβλία 5 και 6.

στικό πνεύμα διέκρινε κάθε δραστηριότητα της ζωής των Ελλήνων⁷.

Αυτό όμως που προκαλεί εντύπωση είναι ότι ο Πausanias δεν θεωρεί απαραίτητο να αναφέρει την δεύτερη ιδιότητα του Φιλωνίδη, δηλαδή ότι ήταν βηματιστής της Ασίας, ιδιαίτερα αν αναλογιστεί κανείς ότι ο Φιλωνίδης είναι ο μόνος στην αρχαιότητα που συνδυάζει και τις δύο αυτές επαγγελματικές δραστηριότητες, δηλαδή και του ημεροδρόμου και του βηματιστή. Οι πληροφορίες για τους βηματιστές, «αυτούς που μετρούν με βήματα», οι οποίοι εμφανίζονται στο προσκήνιο με τον Αλέξανδρο, προέρχονται από τον Αθήναιο (10.442b), ο οποίος αντλεί στοιχεία *περί μέθης τῶν ἔθνῶν* από τους Σταθμούς της Ἀλεξάνδρου Πορείας που έγραψε ο Βαίτων... ὁ Ἀλεξάνδρου βηματιστής, και τους (Ἀσίας) Σταθμούς που έγραψε ο Αμύντας· και από τον Πλίνιο, όπου οι Διογνήτος και Βαίτων είναι *itinerum eius (sc. Alexandri) mensores* (6.61), ενώ ο Φιλωνίδης είναι *Alexandri Magni cursor* (2.73, 7.20)⁸. Είναι αξιοσημείωτο ότι η ομάδα αυτή των βηματιστών του Αλεξάνδρου δεν προέρχεται από κάποιο συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο, που σημαίνει ότι τα κριτήρια επιλογής των μελών αυτής της ομάδας ήταν αποκλειστικά και κατ' ανάγκην αξιοκρατικά, και κύρια ασχολία τους ήταν η μέτρηση των αποστάσεων για στρατιωτικούς σκοπούς⁹.

Οι μαρτυρίες για τους ημεροδρόμους, «αυτούς που τρέχουν την απόσταση μιας μέρας», προηγούνται χρονολογικά της εποχής του Αλεξάνδρου¹⁰. Ο

7. Ανάμεσα σε πλήθος αφιερώσεων ολυμπιονικών ο Πausanias μνημονεύει για παράδειγμα αγάλματα των Μακεδόνων βασιλέων (6.11.1), το άγαλμα του σοφιστή Γοργία (6.17.7-9), και του Αναξιμένη (6.18.2-6), αναθήματα που δεν σχετίζονται άμεσα με αθλητικές δραστηριότητες.

8. Ο Αθήναιος μάλλον «δανείζεται» από τον Κτησία τις πληροφορίες του. Αυτό το χωρίο του Αθήναιου και οι επιγραφές του Φιλωνίδη στην Ολυμπία οδήγησαν τον F. Jacoby να συμπεριλάβει στα *FGIHI* κεφάλαιο με τον τίτλο «Οι Βηματιστές». Εκτός από τον Αθήναιο, τις επιγραφές της Ολυμπίας, και τον Πλίνιο, ο Διογένης Λαέρτιος αναφέρει ότι με το όνομα Αρχέλαος υπήρξε και κάποιος από την Καππαδοκία, ὁ χωρογράφος τῆς ὑπὸ Ἀλεξάνδρου γῆς πατηθείσης (2.17), τον οποίο ο Jacoby επίσης συμπεριλαμβάνει στους Βηματιστές.

9. Σύμφωνα με τους LSJ s.v., βηματιστής είναι «αυτός που μετρά με βήματα», αλλά για την επιγραφή του Φιλωνίδη στην Ολυμπία προτείνουν «αξιωματικός-επιμελητής καταλυμμάτων (quartermaster)», μετάφραση που σωστά απορρίπτει ο Matthews, *ό.π.*, σημ. 1, 164. Ο Kalléris, *ό.π.*, σημ. 3, τόμ. 1, 130-1, αρ. 44 και 45 συζητά την πληροφορία του Ησύχιου ότι ἔστι δέ πως ἡ λέξις (sc. βηματίζειν) μακεδονική. Για την εμφάνιση των βηματιστών με τον Αλέξανδρο και την λειτουργία τους στο στρατιωτικό επιτελείο του βασιλέως δεξ: Berne, *ό.π.*, σημ. 1, τόμ. 1, 43-4, 51-2, και N. G. L. Hammond, *Alexander the Great: King, Commander and Statesman*, Λονδίνο² 1989, ανατύπ. 1994, 28-34, 67-8, 174-80.

10. Σύμφωνα με τους LSJ s.v., ἡμεροδρόμος είναι «ο δρομέας μεγάλων αποστάσεων, αγγελιαφόρος (μερικές φορές απαντά και ως δρομοκῆρυξ), αυτός που τρέχει την απόσταση μιας μέρας». Δες την συζήτηση του Matthews, *ό.π.*, σημ. 1, 161-5, και του Kalléris, *ό.π.*, σημ. 3, τόμ. 1, 181-2, αρ. 81, ο οποίος σημειώνει ότι ο όρος ἡμεροδρόμος, όπως εμφανίζεται στην επιγραφή της Ολυμπίας, είναι ο μακεδονικός τύπος (c'est sans doute la forme «macédonien» du nom) για δύο

γνωστότερος ημεροδρόμος και μάλιστα ο πρώτος επαγγελματίας του είδους, όπως αναφέρει ο Ηρόδοτος (6.105 και τοῦτο μελετῶντα), είναι ο Φιλίππιδης ο Αθηναίος¹¹, ο οποίος σε δύο μέρες πήγε ως αγγελιαφόρος των Αθηναίων στην Σπάρτη για να ζητήσει βοήθεια πριν από τη μάχη του Μαραθώνα (6.105-6). Παρόμοια είναι και η αποστολή από τους Αργείους κήρυκα, τῶν ἡμεροδρόμων ἀνευρόντες τὸν ἄριστον, προς τον Μαρόνιο, για να ειδοποιήσουν για τις κινήσεις του Σπαρτιατικού στρατού υπό τον Πausanία (Ηρόδ. 9.12), ενώ για τα γεγονότα του 362 π.Χ. ο Ξενοφώντας (Ελλην. 7.5.10) και ο Διόδωρος (15.82) αναφέρουν ότι στον στρατό της Σπάρτης συμμετείχαν ημεροδρόμοι από την Κρήτη (κατά το ανάλογο των φημισμένων τοξοτών)¹², οι οποίοι ειδοποίησαν έγκαιρα για τις κινήσεις του Επαμεινώνδα¹³.

Οι μέχρι τώρα αναφορές σε βηματιστές και ημεροδρόμους φαίνεται ότι οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ένας ημεροδρόμος μπορούσε να είναι και βηματιστής, αλλά όχι και το αντίθετο, συμπέρασμα που υποστηρίζεται από ένα χωρίο στον Λίβιο, ο οποίος περιγράφοντας την επέλαση του Φιλίππου του Ε' μέσα από την Βοιωτία με κατεύθυνση την Αθήνα, την οποία θα είχε καταλάβει αιφνιδιαστικά, αναφέρει ότι ένας παρατηρητής (*speculator*) είδε τον στρατό του Φιλίππου και ειδοποίησε έγκαιρα τους Αθηναίους. Για τον παρατηρητή αυτόν ο Λίβιος επεξηγεί (31.24.4): *hemerodromos vocant Graeci ingens die uno cursu emetientes spatium* (ημεροδρόμους ονομάζουν οι Έλληνες αυτούς που σε μία μέρα μετρούν/καλύπτουν χωρίς στάση/ανάσα τεράστιες εκτάσεις). Η εξήγηση αυτή του Λίβιου για τους ημεροδρόμους φαίνεται να καλύπτει και

λόγους: α) η διάλεκτος της επιγραφής είναι η αττική, και συνεπώς ο Φιλωνίδης χρησιμοποιεί τη δωρική μορφή όχι της κρητικής διαλέκτου, αλλά της μακεδονικής, όπως δηλαδή ήταν σε χρήση ως επίσημος τίτλος στον μακεδονικό στρατό, και β) το γεγονός ότι ο μόνος γνωστός ημεροδρόμος του Αλεξάνδρου είναι ο Φιλωνίδης από την Κρήτη δεν συνεπάγεται ότι όλοι οι ημεροδρόμοι και βηματιστές στον μακεδονικό στρατό ήταν Κρήτες, αφού ημεροδρόμοι υπήρχαν στην Μακεδονία πριν τον Αλέξανδρο, και έτσι δεν μπορεί η λέξη να είναι δάνειο της κρητικής ή άλλης δωρικής διαλέκτου. Στα επιχειρήματά του όμως αυτά ο Kalléris δεν λαμβάνει υπόψη ότι στο ίδιο κείμενο υπάρχει και άλλος δωρικός τύπος, η λέξη *Χερσονάσιος*, που προκρίνει την εκδοχή ότι πρόκειται για τύπους μάλλον της κρητικής διαλέκτου. Δεν συμβαίνει βέβαια το ίδιο και με τον όρο *βηματιστής*, που μάλλον πρόκειται για τον επίσημο τίτλο στον μακεδονικό στρατό, αφού εκτός από την επιγραφή της Ολυμπίας η λέξη απαντά μόνον στο χωρίο του Αθηναίου, ο οποίος δανείζεται από τον Κτησία (μόνον αυτά τα δύο χωρία έδωσε η έρευνα στον TLG, εκδ. D της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Κρήτης).

11. Για το όνομα Φιλίππιδης δεσ: W. W. How and J. Wells, *A Commentary on Herodotus*, τόμ. 2, Οξφόρδη 1912, 107, και Matthews, *ό.π.*, σμ. 1, 161 σμ. 3.

12. Για τα προβλήματα που παρουσιάζουν οι αναφορές σε Κρήτες ημεροδρόμους στα κείμενα αυτά δεσ τις παρατηρήσεις του Matthews, *ό.π.*, σμ. 1, 164 σμ. 9 και 10.

13. Παρόμοια ικανότητα κατά τον Στράβωνα (5.4.13) στο *ἡμεροδρομείν και γραμματοφορεῖν* αντί της κανονικής στρατιωτικής υπηρεσίας στο ρωμαϊκό στρατό ανέπτυξαν και οι κάτοικοι της Πικεντίας στην Ιταλία.

την ιδιότητα του βηματιστή, ο οποίος μάλλον αποτελούσε μία περαιτέρω εξειδίκευση, αυτήν του χωρομέτρη. Έτσι μπορεί να εξηγηθεί και η απουσία στον Πausανία της ιδιότητας του Φιλωνίδα ως βηματιστή της Ασίας, αφού ο όρος ημεροδρόμος, κατά τον Λίβιο και πιθανόν και κατά τον Πausανία, ήταν ευρύτερος και φυσικά συμπεριελάμβανε και τον βηματιστή.

Επιπλέον, οι αναφορές αυτές σε ημεροδρόμους και βηματιστές καθιστούν σαφές ότι: α) βασική λειτουργία του ημεροδρόμου είναι αυτή του στρατιωτικού αγγελιαφόρου και μάλιστα σε κρίσιμες περιστάσεις, και συνεπώς β) η λειτουργία αυτή απαιτούσε ιδιαίτερες ικανότητες. Χρειαζόταν άσκηση, όχι μόνο για την φυσική αντοχή, και αυτό είναι ίσως το μόνο κοινό στοιχείο ενός ημεροδρόμου με έναν αθλητή. Κυρίως απαιτούνταν άριστη γνώση της τοπογραφίας της περιοχής, των περασμάτων και των διαβάσεων της που θα συντόμευαν τις αποστάσεις που έπρεπε να καλύψει και μέσω των οποίων έπρεπε να κινηθεί, για να φτάσει στον προορισμό του το συντομότερο δυνατόν.

Ο σημαντικός αυτός ρόλος των ημεροδρόμων εμφανίζεται και στον ορισμό του όρου στο εγκυκλοπαιδικό λεξικό της Σούδας (305):

ήμεροδρόμος· ὁ ἥλιος. λέγονται δὲ καὶ οἱ ταῖς βασιλικαῖς διατάξεσι ταχύτατα διακονούμενοι. οἱ ἡμεροδρόμοι νέοι δ' εἰσὶν, ἐφήβων ὀλίγον πρεσβύτεροι, πρωτογενείων ἐγγύς, ταῖς τοιαύταις ὑπηρετούμενοι χρεῖαις· τόξων καὶ βελῶν, ἀκοντίων καὶ πυροβόλων λίθων ἐπιφερόμενοι πλέον οὐδέν· ταῦτα γὰρ αὐτοῖς πρὸς τὴν ὁδοιοποιαν γίνεται χρήσιμα.

Οι ημεροδρόμοι, κατά τον ορισμό αυτό, εντάσσονται στα βοηθητικά στρατιωτικά σώματα με ελαφρύ οπλισμό και κύριος σκοπός τους είναι η στρατιωτική επικοινωνία, η οποία προϋποθέτει και γνώσεις τοπογραφίας. Επιπλέον, είναι άτομα νεαρής ηλικίας, λίγο μεγαλύτεροι από τους εφήβους, κοντά στην ηλικία που εμφανίζονται τα πρώτα γένηια. Αυτός ο ορισμός των ημεροδρόμων σε συνδυασμό με την καταγωγή του Φιλωνίδα, καθώς και με την αναφορά σε Κρήτες ημεροδρόμους στον Ξενοφώντα και στον Διόδωρο, παραπέμπει στους *δρομείς* της Κρήτης, των οποίων ο ρόλος φαίνεται ότι ήταν ανάλογος με αυτόν των ημεροδρόμων.

Η στρατιωτική οργάνωση της Κρητικής πολιτείας σε όλους τους τομείς είναι γνωστή από σημαντικό αριθμό πηγών, κυρίως επιγραφικών, όπου αναφέρονται και οι *δρομείς*¹⁴. Στην νομική επιγραφή της Γόρτυνας (IC 4.72 vii 29-47), όπου κωδικοποιούνται ζητήματα σχετικά με τον γάμο και την περιου-

14. R. F. Willets, *The Civilization of Ancient Crete*, Άμστερνταμ ²1991, 177-90. Α. Χανιώτης, «Κλασική και Ελληνιστική Κρήτη», στο *Κρήτη: Ιστορία και Πολιτισμός*, επιμ. Ν. Μ. Παναγιωτάκης, τόμ. 1, Ηράκλειο 1987, 192-220.

σία της επικλήρου, γίνεται τριπλός διαχωρισμός των αρρένων υποψηφίων: ο *ἄνωρος*, ο *ἀπόδρομος* με τον επιπλέον ηλικιακό προσδιορισμό *ἡβίων*¹⁵, και ο *δρομεύς*, ενώ σε άλλο σημείο της ίδιας επιγραφής *δρομεῖς ἐλεύθεροι* έχουν την δυνατότητα να παρευρίσκονται ως μάρτυρες σε συγκεκριμένες όμως υποθέσεις (IC 4.72 I 41-2, III 21-2, V 53-4). Επίσης σε δύο επιγραφές συνθηκῶν μεταξύ πόλεων από την Κνωσό (IC 1.8.13) και την Λατώ (IC 1.16.5) αναφέρονται *δρομεῖς* ως μία από τις κοινωνικές ομάδες της πόλης που σύμφωνα με τους όρους της συνθήκης μεταβαίνουν σε καθορισμένο χρόνο κάποιας τοπικής γιορτής στην άλλη πόλη για την καθομολόγηση και τον όρκο των συνθηκῶν.

Οι *δρομεῖς* λοιπόν αυτοί, σύμφωνα με την *opinio communis*¹⁶, είναι οι πολίτες, αυτοί που έχουν δικαίωμα να γυμνάζονται στον *δρόμον*, δηλαδή το γυμνάσιο των Κρητῶν¹⁷, και εφόσον εισέρχονται στο γυμνάσιο δικαιούνται να κατέχουν και όπλα, ενώ ο *ἀπόδρομος* είναι ο έφηβος, αυτός που λόγω ηλικίας δεν μπορεί ακόμη να ασκείται στο γυμνάσιο. Οι μαρτυρίες όμως των επιγραφῶν δεν παρουσιάζουν τους *δρομεῖς* με πλήρη πολιτικά δικαιώματα, ενώ σε μία τουλάχιστον περίπτωση υπονοείται ότι οι *δρομεῖς* μπορεί να μην ήταν ἐλεύθεροι. Ως προς την ηλικία τους, οι *δρομεῖς* της Κρήτης φαίνεται ότι ταιριάζουν με τον ορισμό του ημεροδρόμου στο εγκυκλοπαιδικό λεξικό της Σούδας, δηλαδή είναι λίγο μεγαλύτεροι των εφήβων, στην ηλικία πριν εμφανιστούν τα πρώτα τους γένηια. Έτσι μπορούμε να υποθέσουμε ότι στην Κρήτη μεταξύ της εφηβείας και της ενηλικίωσης με πλήρη πολιτικά δικαιώματα μεσολαβούσε ένα στάδιο στρατιωτικής εκπαίδευσης, αυτό των *δρομέων*, το οποίο κατείχε σημαντική θέση στην στρατιωτική και κοινωνική οργάνωση του νησιού. Αυτό άλλωστε μαρτυρούν¹⁸: α) η ονομασία ενός μηνός στην Πριανσό

15. Για τα προβλήματα ερμηνείας του όρου *ἀπόδρομος*, κυρίως για την σημασία της πρόθεσης *ἀπό* σε σύνθετες λέξεις της κρητικής διαλέκτου δες: R. F. Willets, *Aristocratic Society in Ancient Crete*, Λονδίνο 1955, 80-2· του ίδιου, *The Law Code of Gortyn*, *Kadmos Suppl.* 1, Βερολίνο 1967, 10-1. M. Bile, *Le dialecte crétois ancien*, Παρίσι 1988, 274· και Z. Papakonstantinou, «The Cretan *apokosmos*», *ZPE* 111 (1996) 93-6.

16. Willets, *ό.π.*, σημ. 15, *Aristocratic*, 7-17· του ίδιου, *Ancient Crete. A Social History from Early Times until the Roman Occupation*, Λονδίνο, Τορόντο 1965, 113, 122· του ίδιου, *ό.π.*, σημ. 14, 184· και Χανιώτης, *ό.π.*, σημ. 14, 195-6.

17. LSJ s.v. *δρόμος* Π3. Η λέξη *δρόμος* απαντά επίσης στην επιγραφή IC 1.19.3A₃₉₋₄₃, και η λέξη *δρομεύς* στις: IC 3.4.1B₆₈₋₇₈, IC 3.4.4, IC 4.72 νί 36· και πιο πρόσφατα L. H. Jeffery - A. Morpurgo-Davies, «ΠΟΙΝΙΚΑΣΤΑΣ and ΠΟΙΝΙΚΑΖΕΝ: BM 1969. 4-2. 1, A New Archaic Inscription from Crete», *Kadmos* 9 (1970) 118-54 και H. van Effenterre, «Loi archaïque sur l'excès de boisson», στο H. van Effenterre, Θ. Καλαξής, Α. Β. Πετροπούλου, Ε. Σταυριανοπούλου, *Ελεύθερα, Τομέας II: 1. Επιγραφές από το Πυργί και το Νησί*, Ρέθυμνο 1991, 17-21, πίν. 1.

18. Εάν *δρομεῖς* μπορούσαν να ονομάζονται και άτομα μεγαλύτερης ηλικίας στην Κρήτη είναι ένα θέμα που προς το παρόν πρέπει να μείνει ανοικτό.

με το όνομα *Δρομήιος* (IC 3.3.4)· β) το κύριο όνομα *Δρομείς* στην Λισσό (IC 2.17.2)· και γ) η λατρεία του *Έρμη Δρομίου* στην Πολυρροηνία (IC 2.23.10)¹⁹, του κατεξοχήν διαβατηριακού θεού και αγγελιαφόρου των θεών, και καταλλήλοτερου από το πάνθεο για προστάτη των δρομέων. Εξάλλου, στην Κρήτη η παράδοση των δρομέων ανάγεται στη μυθική εποχή, κατά την οποία ο ήρωας του νησιού Τάλως κάθε μέρα έτρεχε ολόγυρα τρεις φορές το νησί ως προστάτης και νομοφύλαξ²⁰.

Από τον συνδυασμό των πληροφοριών αυτών μπορούμε να συμπεράνουμε με κάποιες επιφυλάξεις ότι οι νεαροί Κρήτες δρομείς πρέπει να ήταν ένα στρατιωτικό σώμα με ελαφρύ οπλισμό, επιφορτισμένο κατ' αρχήν με την επικοινωνία και κατά συνέπεια με την γνώση της τοπογραφίας της ευρύτερης περιοχής της οποίας ήταν υπεύθυνοι, και για την μελέτη και γνώση της οποίας πιθανότατα ανέπτυξαν σταδιακά ιδιαίτερες τεχνικές. Κρήτες δρομείς θα ήταν περιζήτητοι ως μισθοφόροι στην Ελληνιστική περίοδο κατά το πρότυπο των φημισμένων τοξοτών από την Κρήτη οι οποίοι βέβαια εμφανίζονται στις πηγές με μεγαλύτερη συχνότητα²¹.

Η αναγκαιότητα αυτή της στρατιωτικής επικοινωνίας, από την οποία τις περισσότερες φορές εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό η επιτυχής έκβαση οποιουδήποτε σχεδίου και η ασφαλής και αποτελεσματική διακυβέρνηση, ήταν ήδη γνωστή και είχε αξιοποιηθεί κατά τον καλύτερο τρόπο από τους Πέρσες εναντίον των οποίων εξεστράτευσε ο Αλέξανδρος. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Πέρσες φαίνεται να είναι από τους πρώτους που αξιοποίησαν για την οργάνωση του κράτους ημεροδρόμους, οι οποίοι αποτελούσαν τον κύριο μοχλό επικοινωνίας μεταξύ των διαφόρων τμημάτων της αχανούς αυτοκρατορίας τους. Από την εποχή του Μήδου βασιλιά Δηϊόκη, ο οποίος επικοινωνεί δι' *ἀγγέλων* (Ηρόδ. 1.96) και ασκεί την εξουσία μέσω *τῶν κατασκόπων και κατηκόων* του ανά την επικράτεια (Ηρόδ. 1.100), μέχρι και την επικράτηση των Περσών και την διαίρεση του κράτους σε σατραπείες για την καλύτερη και

19. H. M. Guarducci, IC 1.24 (σ. 280), συσχετίζει τις επιγραφικές αυτές μαρτυρίες με την πληροφορία στην Σούδα για τα *Δρομήια*, άλλη μία διαβατηριακή τελετή των νεαρών Κρητών, πιθανόν ανάλογη με τα Εκδύσια της Φαιστού (Ant. Lib. 17.6), για τα οποία δες: Β. Λαμπρινουδάκης, «Τα Εκδύσια της Φαιστού», *AE* 1972, 99-112· D. Leitao, «The Perils of Leukippos: Initiatory Transvestism and Male Gender Ideology in the Ekdusia of Phaistos», *Cl. Ant.* 14 (1995) 130-63. Επίσης Willets, *ό.π.*, σμμ. 15, *Aristocratic*, 122-3, και του ίδιου, *Cretan Cults and Festivals*, Ν. Υόρκη 1962, 289.

20. Απολ. Ρόδ. 4.1638, και Απολλόδ., *Βιβλ.* 1.9.26.

21. Για τους Κρήτες μισθοφόρους γενικά δες: G. T. Griffith, *The Mercenaries of the Hellenistic World*, Καίμπριτζ 1935, 236-63. Σπυριδάκης, *ό.π.*, σμμ. 1, 43-103· του ίδιου, «The Neocretan Mercenaries», *PP* 33 (1978) 287-92. και Χανιώτης, *ό.π.*, σμμ. 14, 220, 270-2.

αποτελεσματικότερη διοίκηση²², ο Πέρσης βασιλιάς, όπως παραστατικά περιγράφεται στο Ψευδοαριστοτελικό *Περί Κόσμου* (*De Mundo* 398a32), είχε καθημερινή ενημέρωση από κάθε σημείο της επικράτειας με ένα σύστημα φυλακίων, όπου στάθμευαν *ήμεροδρόμοι τε και σκοποὶ καὶ ἀγγελιαφόροι φρυκτωριῶν τε ἐποπτήρες. Τοσοῦτος δὲ ἦν ὁ κόσμος, καὶ μάλιστα τῶν φρυκτωριῶν...* Αυτές οι φρυκτωρίες των Περσών μετατράπηκαν στους Σταθμούς της Ἀλεξάνδρου Πορείας, στρατηγικά σημεία απαραίτητα για την επικοινωνία και την αποτελεσματική διακυβέρνηση, μερικά από τα οποία εξελίχθηκαν σε σημαίνουσες λόγω της στρατηγικής γεωγραφικής τους θέσης πόλεις²³. Δεν αποτελεί σύμπτωση το γεγονός ότι ο Αλέξανδρος είχε κοντά του δύο Κρήτες, στους οποίους ανέθεσε καθήκοντα που έχουν άμεση σχέση με την στρατιωτική τοπογραφία²⁴, τον Νέαρχο από την Λατώ ο οποίος τέθηκε επικεφαλής της εξερεύνησης του Ινδικού Ωκεανού²⁵, και τον Φιλωνίδα από την Χερσόνησο ο οποίος πιθανόν μαζί με τον Νέαρχο να πρότεινε την δημιουργία μίας στρατιωτικής μονάδας επικοινωνιών και χωρομέτρησης σύμφωνα με τις εμπειρίες που ο ίδιος είχε αποκτήσει ως *δρομεὺς* στην πατρίδα του την Κρήτη.

Ο Φιλωνίδης λοιπόν, ο γιος του Ζωίτου από την Χερσόνησο της Κρήτης μπορεί να θεωρηθεί ως ένα είδος αθλητή μόνο με την ευρύτερη δυνατή σημασία του όρου. Η φήμη όμως που απέκτησε και του έδωσε το δικαίωμα να αναθέσει το άγαλμά του στον Δία της Ολυμπίας και να τιμηθεί από τους κατοίκους του Αιγίου βασιζόταν και ήταν αποτέλεσμα της δραστηριότητάς του, μοναδικής στην αρχαιότητα: και ως βασιλέως Ἀλεξάνδρου ἡμεροδρόμας και ως βηματιστῆς τῆς Ἀσίας. Ως Κρητικός, με την πρόσθετη εμπειρία της στρατιωτικής του εκπαίδευσης ως *δρομεὺς*, προσέφερε στον Μακεδόνα βασιλιά τις ανεκτίμητες υπηρεσίες του ημεροδρόμου και του βηματιστή, και, κατά το πρότυπο της Περσικής διακυβέρνησης, πιθανόν μαζί με τον Νέαρχο, πρέπει να είχε καθοριστική συμβολή στην δημιουργία και οργάνωση του «σώματος των βηματιστῶν» του Αλεξάνδρου²⁶.

Τμήμα Φιλολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης, Ρέθυμνο

22. Bosworth, *ό.π.*, σμ. 2, 229-41.

23. Bosworth, *ό.π.*, σμ. 2.

24. Hammond, *ό.π.*, σμ. 9, 98.

25. Για τον Νέαρχο δες: E. Badian, «Nearchus the Cretan», *YCS* 24 (1975) 147-70, και W. Heckel, *The Marshals of Alexander's Empire*, Λονδίνο και Ν. Υόρκη 1992, 228-33.

26. Το κείμενο είναι το ίδιο με αυτό της ανακοίνωσης, με την αναγκαία προσθήκη των υποσημειώσεων και αποτελεί ένα τμήμα της εργασίας που ετοιμάζεται για δημοσίευση με τον τίτλο «*Hemerodromoi and Cretan dromeis: Athletes or Military Personnel? The Case of the Cretan Philonides*», *Nikephoros* 11 (1998). Για τις επικοινωνιακές συζητήσεις και τις χρήσιμες υποδείξεις τους στην εργασία αυτή ευχαριστώ θερμά τον καθηγητή κ. Ν. Χ. Σταμπολίδη και τους συναδέλφους Γ. Α. Πίκουλα και Σ. Α. Φραγκουλίδη.